

Vito FLAKER (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: /^{*}cf. 269 str.

Knjiga se dotika področij, ki so deležna mnogih in različnih interpretacij, pogosto nasprotujočih. To, kar nekateri imenujejo humanizem, ustrezen odgovor na potrebo, visoka strokovnost ali znanstvenost, imenujejo drugi pokroviteljstvo stroke nad ljudmi, psihiatrizacija vsakdanjega življenja, totalnost sistema ali disciplinske prakse. Boj za interpretacijo je hkrati boj za resurse. Oboji trdijo, da predstavljajo ljudi, uporabnike, kliente, paciente, strokovnjake ali kar javnost v celoti. Med interpretacijami je treba izbirati, kar pa je mogoče le, če jih razumemo. Včasih izberemo tisto, ki nam je kratko malo bolj razumljiva.

Take razumljive interpretacije nam ponuja tudi avtor knjige, ko povzema teoretske konceptualizacije Goffmana, Foucaulta, Castela in drugih ter jih premišljuje skozi lastno prakso in lastno teoretsko delovanje. Tako nam po eni strani olajša branje izvirnikov, po drugi strani pa spodbudi željo po takem početju ravno zato, ker nam ne ponuja le povzetka prej naštetih tekstov, temveč njihovo interpretacijo. Kakorkoli že, ostaja dejstvo, da je knjiga Vita Flakerja edinstvena v našem prostoru. Kljub nekaterim prevodom del, ki se ukvarjajo s totalnimi ustanovami, nadzorovanjem in discipliniranjem, knjig Renate Salecl ali Janeza Pečarja, je pričujoče delo zapolnilo prazen prostor tako, da je »pripelo« koncepte na ljudi, ki jih izkušajo skozi bivanje v različnih ustanovah, skozi njihovo odvisnost od psihosocialnih praks in ustanov. In ravno tu je iskati še posebno uporabnost za vse, ki se ukvarjajo s socialnim delom. Gre namreč za to, da skozi branje lažje razumemo, kako vsakdanje kontrolne prakse vplivajo na ljudi, kaj pomenijo za njihovo življenje in kako se jim lahko izognemo. Da ne bi ostala le na ravni prijateljskega leporečja, bom bralke in

bralce popeljala skozi razlage nekaterih (zame) ključnih konceptov za razumevanje delovanja totalnih ustanov.

Na samem začetku avtor razčisti pojem *totalne ustanove*, in sicer kot tiste ustanove, ki zajamejo vse vidike posameznikovega življenja – zato jim pravi tudi *ustanove totalnega zajetja* – in jih pogosto simbolizira fizična oddaljenost od preostalega sveta. Totalno zajetje se ne nanaša toliko na časovno pokritje kot na vidike posameznikovega življenjskega kroga (zabava, delo, rekreacija itn.). Totalne ustanove zajamejo pet skupin ljudi: tiste, ki ne morejo skrbeti zase in so nenevarni; tiste, ki so nezmožni skrbeti zase, hkrati pa so nevarni za skupnost; tiste, ki so v ustanovah zaradi zavarovanja skupnosti; tiste v ustanovah, ki izvajajo delovne naloge, in tiste v intenzivnih, samostanih in podobnih ustanovah. Značilnosti totalnih ustanov so, da so *zaprte* (onemogočajo socialno interakcijo), operirajo z *avtoriteto*, varovanci živijo *na lokacijah, so namenske* (imajo cilje, ki jih morajo izpolnjevati), ustvarjajo *obratno vizijo sveta*, ki umešča varovance zunaj sveta.

V to ustanovo vstopajo ljudje s svojimi navadami in pojmovanjem sebe. Da bi lahko ustanova izpolnjevala svoje cilje in se vzdrževala, mora najprej ljudi prikrojiti svojim pravilom. To stori z nizom ukrepov. Najprej z *omrtvičenjem identitete* (mortifikacijo), potem z *razlastitvijo vloge* (prepoved obiskov in izhodov na začetku, izguba nalog, ki so potrebne za preživetje v vsakdanosti). Na te posameznike se naveže nove podobe, ki nastajajo z zapisovanjem v obliki anamnez, spisov, oštevilčenjem in podobnimi institucionalnimi procedurami. Te se imenujejo tudi *programiranje*. Človek izgubi svojo obleko, lastnino, pogosto pa tudi svoje ime. Kličejo ga s priimkom ali s številko. Gre

za vdor v človekovo zasebnost (*kontaminacija*), neupoštevanje njegovih meja, intimnosti in podobno. Zgodbe, ki jih ljudje povedo (včasih tudi neprostoovoljno, npr. v skupinah), lahko uporabijo tudi proti njim, če menijo, da so ljudje kršili pravila ustanove ali zapovedi.

Pomemben okvir totalne ustanove je *disciplinski sistem ali sistem privilegijev*. Ima tri elemente, in sicer hišna pravila (ki uokvirjajo življenje), majhno število nagrad in privilegijev ter kazni. Na ta sistem varovanci ustanov odgovarjajo na dva načina, in sicer tako, da se sistemu popolnoma prilagodijo (*primarna prilagoditev*), ali pa tako, da sistem pravil obrnejo sebi v prid, jih uporabijo na način, ki ga prvotna definicija ne upošteva (*sekundarna prilagoditev*). Varovanci se morajo prilagoditi zlasti mortifikaciji in sistemu privilegijev. Težava nastane takrat, ko se soočijo z »viškom« prostega časa. Čas v teh ustanovah je namreč izgubljen, nekako se je treba prebiti skozi dan, ki ni zapolnjen z ničemer, je zapravljen, neporabljen. V nasprotju s tem dojema osebje svoje delo kot nevarno, delo v posebnih pogojih. Zato je treba stalno vzdrževati socialno in fizično distanco do varovancev. To se jim posreči zlasti z *uporabo interpretativne sheme*, ki jo razvije institucija, zato da upraviči svoj obstoj, se naredi potrebno. Delo tako postane delovna terapija. To, kar varovance in osebje znova združi, so *institucionalne ceremonije*. To je npr. izdelovanje internih časopisov, udeležba v »procesih odločanja« (domske skupnosti, skupinska terapija), letne zabave, praznovanja in obiski. Kljub temu, da je namen ceremonij združitev varovancev in osebja, se izkaže, da se osebje ponavadi dolgočasi, držijo se zase, prostori so pusti, glasba enolična. Ceremonije se ne dogajajo na sam dan dejanskega praznovanja, temveč nekaj dni prej, tako da varovanci dejanski praznik ne praznujejo (npr. Novo leto).

Korenine totalnih ustanov Flaker išče v srednjeveških ustanovah, kot so *samostan*, *dvor*, *gobavišče* in *špital*. To so zaprte skupnosti, ki so razvile jasne notranje strukture, so hierarhične z razmejenim razmerjem med »zunaj« in »znotraj«. Totalne ustanove pa so se zares rodile šele v času *velikega*

zapiranja. Z razvojem trgovine se je namreč zgodil velik pritisk na mesta, kamor so se zatekli zlasti revni, invalidi, berači, vojaki in ostali, ki so upali, da jim bo v mestu bolje. V mestih je pričelo primanjkovati prostora, hkrati pa so bile prej naštete skupine na pogled moteče. Mesta so postala kraj nevarnosti in nereda, veliko zapiranje pa je bilo hkrati tudi »veliko pospravljanje«. Delovalo je tudi kot *moralna korekcija*, saj je ustvarjalo mesto kot mirno in urejeno urbano celoto. Veliko zapiranje je temeljilo na meščanski etiki *izključevanja*. Nevredni lahko ostanejo v mestu, toda izključeni iz skupnosti, ker v njej materialno ali drugače ne participirajo. Norost je postala del skupnega imenovalca zapiranja. Hkrati pa nastane skupina ljudi, ki s temi ustanovami upravlja. Ponekod so to vodili župniki ali pa laične bratovščine. Zdravnik je bil sprva le obrobni poklic. Oblikovali so se prvi skrbstveni poklici, ki so skrbeli za izločene ljudi, obstajalo je torej osebje, ki je za delo dobilo mandat javnosti.

V teh pogojih so nastajale prve ustanove za norce, ki so bili pred velikim zapiranjem bolj ali manj stvar družine. Najprej naj bi zapiranje norcev v institucije urejalo pravosodje, saj je imel vsakdo pravico do sojenja, če mu je bila odvzeta prostost, ker pa so bili postopki dolgi, so jih skrajšali tako, da so v postopek vključili lokalno oblast, ki je v norišnice nameščalo po krajšem upravnem postopku. Reforme totalne ustanove v tistem času se je lotil Philippe Pinel. Za njegovo ureditev so značilne tri operacije, in sicer *izolacija od zunanjega sveta* (zapiranje je bilo terapevtsko, ker je onemogočilo zunanje pogubne vplive), *vzpostavitev azilskega reda* (notranji svet mora producirati red), *odnos oblasti* (razum lahko povrnemo tako, da ponotranjimo razumno voljo). Foucault označi norišnico kot *disciplinsko ustanovo*. Disciplino razumemo kot (1) vzpostavitev take notranje ureditve totalne ustanove, ki zagotavlja učinkovito uporabo delovne sile, in kot (2) vzpostavitev mreže ali matrice, ki zagotavlja usklajeno delovanje in kompatibilnost posameznih segmentov tako razdeljene družbe.

Pogoji za vzpostavitev klasifikacijske mreže oz. matrice so *zapore* (ovira, barie-

ra), *razdelitev prostorov* (pregledni deli), *uporabnost prostorov* (odmaknjenost uprave, da ni dostopna), *časovni raspored* kot dopolnitev prostorske razporeditve (dnevni red je ponavljajoč), *telesne klasifikacije* (astenik, piknik, žensko histerično telo). Ni dovolj, da telo samo klasificiramo, treba ga je vpeti v stroj. V ta namen je psihiatrija razvila celo vrsto pripomočkov, ki so namenjeni uporabi na pacientih. Uporabo samo psihiatrija opravičuje s terapevtskimi nameni, uporablja pa jih predvsem kot disciplinske pripomočke za kaznovanje ob kršenju pravil institucije. Pacienti povezujejo elektrošoke, injekcije, povišanje doz zdravil z dejanji, incidenti, ki so jih pred tem »storili«. Ideologija takega ravnanja je vzpostavitev notranje normalnosti, zmanjševanje odmikov od postavljenih standardov. Gre za normalizacijo nenormalnih, te pa mora vzdrževati zato, da to razliko sploh opraviči. Ločevanje podpirajo ukrepi, kot so npr. prehodi po oddelčni hierarhiji, z binarno delitvijo in zazanamovanjem (norenor, nevaren-neškodljiv, normalen-nenormalen). Skupaj s še drugimi subtilnimi oblikami nadzora (panoptizem kot nenehna vidnost) rabijo sistemi kazni in nagrad zlasti discipliniranju, proizvajanju krotkega telesa in duše. Kljub temu pa je težko najti psihiatrično ustanovo v čisti disciplinski funkciji. Dejansko so bile te ustanove skozi zgodovino deležne mnogih kritik in kriz. Vzrokov za njeno preživetje je lahko več. Zapolnjuje vrzeli v pravni definiciji pogodbenega posameznika, išče povezave zunaj psihiatričnih ustanov in je odlagališče za razmeroma velik del prebivalstva.

Kritike ustanove v današnjem času se v veliki meri večje na pojem *deinstitucionalizacije*. Ta ne pomeni samo zapiranja velikih ustanov, temveč tudi spremembe v pojmovanju in sprejemanju duševnih stisk. Je premik v družbo in družbeno gibanje hkrati. Začela se je v šestdesetih letih z imenom antipsihiatrično gibanje, ki je zahtevalo odpravo azilov, preoblikovanje odnosa moči med uporabniki in strokovnjaki, paradigmatsko spremembo obravnave ljudi z duševnimi težavami ter družbeno prevrednotenje norosti. Čeprav gibanje samo ni doživelo velikih uspehov, pa je imelo učinek

zlasti v razkritju notranjih skrivnosti. Psihiatrija in njeno početje je vedno bolj na očeh javnosti. Več uspeha je imelo gibanje izven institucij v kreiranju novih služb in zlasti v krepitvi uporabnikov psihiatrije, ki so se združevali v svoje gibanje.

Avtor nas na koncu popelje še skozi italijanski primer zapiranja psihiatričnih bolnišnic in skozi angleško prakso zapiranja ter sklence knjigo s stavkim: »Zato ni pomembno, ali smo totalno ustanovo res pravilno razumeli; pomembno je, da jo obvladamo«.

Povzetek je treba razumeti le kot kratko zgodbo na dveh straneh, ki je nastala po branju 253 strani dolge knjige. Je nekakšen instantni produkt, ki mu je odvzet ves žar in občutljivost opisovanja posameznih konceptov. Kratka zgodba je zato le gola informacija o tem, kaj je avtor knjige želel na preprosto in razumljiv način sporočiti. Kljub temu pa je v knjigi najti tudi nejasnosti, nastavke, ki niso izpeljani, in nerazumljivosti, ki so verjetno posledica prevodov. Tako je najti na samem začetku sporno trditev, da je država blaginje omogočala raznovrstnost ponudbe, pri tem pa vemo, da je glavna kritika države blaginje ravno njen paternalizem oz. pokroviteljstvo strok. Šele pluralnost sistema zares omogoči raznovrstnost ponudbe. Izveninstitucionalne oblike bivanja so lahko ravno tako totalne kot velike ustanove, če ne spremenijo mišljenja, če delajo po istih predpostavkah kot velike ustanove. Res je, da je bivanje bolj humano, lahko pa so prakse disciplinske in nadzorovalne. To se izkaže na primeru stanovanjskih skupin za mlade, ki se rezultat nekakšne deinstitucionalizacije pedagoških ustanov. V knjigi, ki je pisana v razumljivem jeziku, preprosto in je primerna za vsakogar, moti občasna odvečna raba tujk, kot so npr. eksplanans in eksplanand; delujejo kot tujki v tekstu. Avtor omeni tudi konflikt med cerkvijo in posvetnimi poklici, vendar ostane le na ravni informacije, čeprav bi bilo pomembno vedeti o tem kaj več. Takih in podobnih podrobnosti bi lahko v knjigi našla še nekaj, vendar ne bom malenkosta. V celoti je namreč knjiga zelo dober prikaz polja, ki ga obravnava, in bogat vir podatkov.

Vesna Leskošek